

نقش صلۀ ارحام در تربیت فرزندان از منظر نهج البلاغه

چکیده

پیریزی تربیت مبتنی بر رهنمودهای اسلامی در محیط خانواده با استفاده از وجود و حضور بستگان و فامیلان امکانپذیر است، چرا که خویشاوندان مناسبترین افراد برای پرورش فرزندان در مسیر ارزشهای اخلاقی هستند. یکی از پراهمیتترین مؤلفههای که در این بستر جای رشد دارد صلۀ ارحام است که جایگاه آن در اسلام از جمله در کلام امام علی (علیه السلام) در نهجالبلاغه بازگو شده است. به همین جهت، این پژوهش که با بهره‌گیری از خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار امام علی (علیه السلام) و منابع مرتبط، با روش توصیفی - تحلیلی سامان یافته، نقش صلۀ ارحام را در تربیت فرزندان از منظر نهجالبلاغه مورد بررسی قرار داده است. نتیجه حاصله اینکه صلۀ ارحام در تربیت فرزند آثار زیادی مانند سلامتی بدن و روان، رشد تعاون و همکاری، همدلی و همیاری و... را در پی دارد.

واژگان کلیدی: صلۀ رحم، تربیت، رشد جسمی، تعاون، پشتیبانی

1. مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است و بدون همیاری و بهره‌گیری از کمک‌های مادی و معنوی دیگران نمیتواند زندگی خود را تنظیم کند، لذا برای اینکه بتواند موانع و مشکلات را از سر راهش بردارد، خانواده و خویشاوندان مناسبترین نظام برای تأمین چنین بستری برای او خواهد بود. برای طی نمودن این مسیر نیازمند یک راهکار مؤثری است تا این نظام حمایت‌کننده را مستحکم و پایدار کند که یکی از این راهها، طریق صلۀ ارحام و برقراری ارتباط دوستانه با خویشاوندان است که در قرآن کریم سفارشات مؤکدی برآن شده است و همچنین روایات بسیاری از سوی ائمه اطهار(ع) درباره آن وارد شده است.

مهمترین عنصر مؤثر در شکلهی شخصیت فرزندان و تربیت صحیح آنها از والدین شروع میشود که با اتخاذ شیوه‌های مختلف تربیتی آن هم بر پایه تعالیم اسلامی میتوانند این امر اخلاقی یعنی صلۀ ارحام را در وجود فرزندان نهادینه کنند. در واقع والدین، سهم بسیار بزرگی در زندگی فرزندان دارند، چرا که فرزندان با تقلید از آنها میتوانند ارزشهای اخلاقی را بیاموزند.

بنابراین، رسیدگی همه‌جانبه به سرشت و آفرینش آنها و توجه به تمامی ابعاد وجودشان و پرورش کلیۀ استعدادها و تواناییهایشان، به طوری که عقل و روان، روح و جسم و زندگی مادی و معنوی او را در برگیرد، از طریق صلۀ ارحام شکل خواهد گرفت.

به همین جهت، در ارتباط با صلۀ ارحام کتابها و مقالات بسیاری به رشته تحریر درآمده است از جمله:

- وصال خویشان؛ چشم اندازی به صلۀ رحم در آیات و روایات از اقبال حسینی نیا؛
- آثار صلۀ رحم از دیدگاه اسلام و روانشناسی و کاربردهای تربیتی آن از باقر غباری بناب، علی نقی فقیهی، یداله قاسمی پور؛
- رابطه صلۀ رحم به پدر و مادر و خویشاوندان با کیفیت دلبستگی به پدر و مادر و افراد بزرگسال از باقر غباری بناب و مجید بحرینیان؛
- بررسی نقش صلۀ رحم از دیدگاه روانشناسی در تسهیل فرآیند جامعه پذیری کودکان و نوجوانان از ریحانه مراد؛
- مبانی پرورش صلۀ رحم و نقش آن در سبک زندگی اسلامی از علی نقی فقیهی، مهدی سبحانی نژاد و حسن نجفی؛
- نقش خویشاوندان در تحکیم خانواده از ابراهیم سجادی؛
- بررسی نقش والدین در تربیت عاطفی کودک با بهره‌گیری از سیرۀ امام رضا ع از صدرالدین شریعتی و فاطمه صحرایی؛
- نقش صلۀ رحم و سبک زندگی اسلامی در سلامت روان فرد، خانواده و اجتماع از فردین فرمانی، رضا کریمی، ابوالفضل زراعی نژاد، اشاره نمود؛ اما در موضوع

«نقش صلۀ رحم در تربیت فرزندان از منظر نهج البلاغه» هیچ پژوهشی به این صورت به احصاء نگارندگان در نیامده است. بر این اساس در این پژوهش درصدد آن هستیم تا با استناد به نهج البلاغه در کنار آیات و روایات، نقش صلۀ ارحام را در تربیت فرزندان مورد بررسی قرار دهیم.

2. نقش صلۀ رحم در تربیت

صلۀ رحم از جمله رفتارهای کلیدی در پرورش انسانها در رسیدن به قرب الهی است، که در آیات و روایات بسیاری دربارهٔ نقش آن وارد شده است، که چه میزان در یادگیری رفتارهای ارزشی از سوی آنها از همان ابتدا، تأثیرگذار است و باعث رشد و بالندگی و ارتقای سطح امید برای رسیدن به اهداف بلند خواهد شد. یکی از منابع پرارزش در این زمینه نهجالبلاغه است که سخنان حکیمانهٔ امام علی (علیه السلام) در آن گنجانده شده که در آن به نقش این ارزش اخلاقی پرداخته است. علاوه بر این، شخص امام علی (علیه السلام) نمونهٔ بارز و برجستهای از الگوی این ارزش مهم اخلاقی است. در خطبۀ ۱۳۹ نهجالبلاغه این فضیلت بزرگ از سوی ایشان بیان شده است، می‌فرماید:

«لن يسرع أحد قبلي إلى دعوة حقٍّ، و صلة رحم، و عائدة كرم»
"هیچ کس زودتر از من دعوت حق را اجابت نکرد، و به سوی صلۀ رحم و احسان و بخشش همچون من نشتافت."

امام علی (علیه السلام) نخستین کسی بود که اسلام را پذیرفت، و طبیعی است چنین کسی از همه با هوش‌تر و نسبت به اسلام دلسوزتر است، و دیگر این که او در صلۀ رحم نیز پیشگام بود؛ چرا که از آغاز دعوت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) تا پایان عمرش همواره در کنار او قرار داشت، و در حوادث سخت همچون لیلۀ المبیت و جنگ احد و مانند آن خود را سپر بلا برای حفظ جان پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نمود. (مکارمشیرازی، 1375، ج ۵، ص ۵۴۴)

همۀ اینها نشان از برجستگی این امام بزرگوار دارد که در تربیت فرزندان بهترین الگو محسوب میشوند. خانواده‌ها نقش اساسی در بنیانگذاری روح صلۀ رحم در بین نسلهای خودشان دارند، همانطوری که پیامبر گرامی (صلی الله علیه و آله و سلم) به نقش صلۀ رحم اهتمام ورزیدند؛ امام باقر (علیه السلام) فرمود: «رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرموده است:

«أوصي الشَّاهِدَ مِنْ أُمَّتِي وَ الْعَائِبَ مِنْهُمْ وَ مَنْ فِي أَصْلَابِ الرِّجَالِ وَ أَرْحَامِ النِّسَاءِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَنْ يَصِلَ الرَّجَمَ وَ إِنْ كَانَتْ مِنْهُ عَلَى مَسِيرَةِ سَنَةٍ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنَ الدِّينِ» (کلینی، 1407، ج 2، ص 151؛ مجلسی، 1403، ج 71، ص 114، ح 73؛ طبرسی، 1374، ص 155؛ ابنفهد حلی، 1381، ج 1، ص 83)

"سفارش میکنم حاضر و غایب اتم و آنهایی را که در پشت مردان و رحم زن‌اند تا روز قیامت، که صلۀ رحم کنند اگر چه به فاصله يك سال راه باشد زیرا صلۀ رحم جزء دین است."

با این کلام رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) به اهمیت این موضوع پی میبریم که چقدر صلۀ رحم میتواند در تربیت فرزندان و حتی نسل‌های بعد از ما تأثیرگذار باشد. به همین جهت از ارزشمندترین منبع یعنی نهج البلاغه جهت بازشناسی این ارکان دین استفاده مینماییم که در ادامه به تفصیل به آن خواهیم پرداخت.

1-2. آثار صلۀ رحم در تربیت

امام علی (علیه السلام) میفرماید:

«و صلّة الرّحم فائّها مثرّة في المال، و منسأة في الأجل» (نهجالبلاغه، خطبة 110)

"و صلۀ رحم کنید که سبب فزونی مال و طول عمر است."

امام علی (علیه السلام) در این خطبه، تأثیر صلۀ رحم در فزونی مال را که باعث پیوندهای خانوادگی است مطرح میکنند که این پیوند غالباً سبب همکاریهای دسته جمعی اقتصادی میشود و معمولاً کارهای گروهی در مسایل اقتصادی سودآورتر است.

همچنین تأثیر آن در طول عمر را بیان میدارند که ارحام برای یکدیگر دعا میکنند و همین دعا سبب طول عمر آنها میشود؛ به علاوه، هنگامیکه روابط خوبی با هم داشته باشند، در مشکلات و از جمله بیماریها به یاری هم میشتابند و همین امر باعث طول عمر آنها میشود. علاوه بر این، صلۀ رحم، غم و اندوه را کم میکند و نشاط و شادابی- که از عوامل طول عمر است- مآفریند. (مکارمشیرازی، 1386، ج4، ص626)

حدیثی نیز درباره این دو اثر صلۀ رحم از امام صادق (علیه السلام) وارد شده است:

«صِلْهُ الْأَرْحَامَ تُرْكِي الْأَعْمَالَ وَ تُنْمِي الْأَمْوَالَ وَ تَدْفَعُ الْبَلَوَى وَ تُبَسِّرُ الْحِسَابَ وَ تُبَسِّئُ فِي الْأَجْلِ» (کلینی، 1407، ج2، ص150)

"صلۀ رحم اعمال را پاک میکند و اموال را رشد و نمو میدهد و بلا را دفع، و حساب را آسان، و أجل را به تأخیر میاندازد."

این حدیث نشان از این دارد که صلۀ رحم نه تنها آثار دنیوی دارد، بلکه آثار معنوی نیز دارد.

1-2-1. سلامتی و پرورش بدن

از جمله آثار دنیوی صلۀ رحم که تأثیر زیادی در رشد و پرورش فرزندان دارد سلامتی آنها نسبت به جسمشان است که این دغدغه بسیاری از خانوادهها بوده که بیشتر تلاش پدران و مادران در جهت برآوردن این نیاز اساسی از راه مادی است

اما در محتوای این کلام امام علی (علیه السلام) به نقش صله رحم از بُعد معنوی اشاره شده که به میزان بالایی در سلامتی بدن و پرورش آن تأثیرگذار است. به همین جهت تندرستی بدن، یکی از اهداف اصلی همه انسان‌ها در حیات فردی و اجتماعی است. بسیاری تلاش می‌کنند تا این تندرستی را از راه تغذیه مناسب، ورزش و عوامل دیگری از این قبیل دست یابند. اما در اسلام، غیر از راه‌های فوق (که بسیار مناسب هم هستند)، به عوامل معنوی هم توجه ویژه داشته است: صدقه، احترام به پدر و مادر و ارزش‌هایی از این قبیل را می‌توان نام برد که از جمله آن‌ها صله رحم است. (محفوظی، عباس، 1388، ص 416)

پیامبر گرامی (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند:

«من أحبَّ أن ينسب فی أجله و یعافی فی بدنه فلیصل رحمه» (مجلسی، 1403، ج 47، باب 28)

"کسی که تأخیر أجل و سلامت در بدن را دوست دارد صله رحم کند." بنابراین یکی از راه‌های تندرستی بدن، صله رحم است؛ چرا که باعث طولانی شدن عمر انسان می‌شود همان‌طوریکه امام رضا (علیه السلام) در این باره فرمودند: «یکون الرجل یصل رحمه فیکون قد بقى من عمره ثلاث سنين فیصیرها الله ثلاثین سنة و یفعل الله ما یشاء» (کلینی، 1375، ج 4، ص 445)

"چه بسا مردی که تنها سه سال از عمرش باقی مانده است، اما به خاطر صله رحم خداوند آن باقیمانده را سی سال می‌کند، و خدا آنچه را که می‌خواهد انجام می‌دهد."

در حدیث دیگری از آن بزرگوار با همین مضمون، مفصلتر بیان شده است. (همان، ص 453)

بنابراین با وجود کلام ائمه اطهار (علیهم السلام) به اهمیت این مسأله پی‌خواهیم برد که نگاه به تربیت فرزند علاوه بر نگرش مادی، ارزش اخلاقی نیز بایستی در نظر گرفته شود تا این پرورش، مسیر ارتقاء را به سهولت طی کند.

2-1-2. رشد و نمو اموال

یکی دیگر از نقش‌ها و تأثیرگذاری صله رحم در تربیت، نحوه دستیابی اموال زیاد آن هم از آسانترین راه ممکن است.

«صله رحم عاملی برای رشد و افزایش مال است، افزایش چه از نظر ارزیابی ذهنی و چه از نظر عینی و در خارج از ذهن. اگر روح انسانی به اینجا رسید که اثار و گذشت را سرلوحه زندگی قرار دهد و درصدد رفع نیاز دوستان و نزدیکان خود برآید، یک ریال زیاده از مؤنه زندگی خود را هم زیاد ارزیابی کرده، و افزون می‌یابد و درصدد است حتی این مقدار کم را هم صرف غیر کند، اما از نظر عینی و محیط بیرون از محدوده ذهن هم مال او فزونی می‌یابد، کسی به دستور خداوند متعال عمل کرده و نیکی کند خداوند راه‌هایی را برای توسعه اموال برای او

میگشاید، راههایی که قبل از این نیکی به روی او باز نبود، راههایی که اموال حلال از آن طریق به دست میآید و دیگر لازم نیست برای جمع مال به کارهای حرام روی آورد و علاوه بر این، طبعاً از نظر روانی وقتی این آسودگی را احساس کرد که شاخ و برگ خاندان و وابستگان او با طراوت و شادابی به زندگی ادامه میدهند، خود نیز با فکر و اندیشه‌های باز در تمام امور و جهات و از جمله کسب مال تلاش میکند، و با روشنایی تفکر آزاد روزهایی را مییابد که قبل از این اعمال نیک نمیافت؛ زیرا تاکنون تاریکی خودپسندی و حبس مال اجازه روشنایی و یافتن آن روزنه را نمیداد.» (مکارمشیرازی، 1385، ج 1، ص 332)

مؤید این امر در کلام ائمه اطهار (علیهم‌السلام) قابل مشاهده هست، امام سجاد (علیه‌السلام) در حدیثی از رسول گرامی (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نقل میکند که فرمود:

«من سرّه ان یمدّ الله فی عمره و ان یبسط له فی رزقه فلیصل رحمه»
(کلینی، 1407، ج 4، ص 462-463)

"هر کس که خوش دارد خدا عمر او را دراز کند و روزباش را توسعه دهد باید صله رحم کند."

از امام رضا (علیه‌السلام) در همین معنا:

«مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْسَأَ فِي أَجَلِهِ وَ يُزَادَ فِي رِزْقِهِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ» (ابن‌بابویه قمی، 1378، ج 2 ص 44؛ مجلسی، 1403، ج 71، ص 91)

همچنین رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) فرمودند:

«من أحبّ أن یوسّع له فی رزقه و ینسئ له فی أجله فلیصل رحمه»
(طبرسی، 1374، ص 156؛ ابن‌بابویه قمی، 1382، ج 1، ص 56)

"کسی که دوست دارد روزباش گسترده شود و اجلش به تأخیر بیفتد باید صله رحم کند."

همه اینها از اثرات صله رحم است مسلماً زمانیکه این ارزش اخلاقی در فرزندانمان از طریق خانواده تداعی شود، تمامی این آثار برای آنها به ارمغان خواهد آمد و فرزندان با اهمیت دادن به صله رحم میتوانند راههای کسب روزی حلال را بیاموزند و حتی بیش از آنچه که گمان میکردند با انفاق، متوجه میشوند برخلاف تفکرتشان در مسیر سود قرار خواهند گرفت و حتی تمامی آثار صله رحم را در زندگی خود به عینه خواهند دید و این زمانی تحقق خواهد یافت که خانواده و بستگان به این ارزش اخلاقی اهتمام ورزند.

علاوه بر این در احادیثی وارد شده که نه تنها صله رحم روزی را زیاد میکند، بلکه فقر و پریشانی را نیز از میان میبرد:

«صلة الرّحم تزید فی العُمر و تنفی الفقر» (مجلسی، 1403، ج 71، ص 88)
"صله رحم عمر را زیاد میکند و فقر و پریشانی را از بین میبرد."

در واقع در کنار افزایش روزی، فقر زدایی نیز یکی دیگر از نقشهای صله رحم است که صورت میگیرد. اما اگر خانواده این ارزش اخلاقی را در فرزندان نهادینه نکنند، قضیه بر عکس خواهد شد اموال و ثروتهایشان به طریق دیگر از دست آنها خواهد رفت، همانطوریکه امام علی (علیه السلام) در این باره فرمودند:

«هرگاه مردم قطع رحم کنند، اموال و ثروتها در دست اشرار قرار میگیرد.» (مجلسی، 1403، ج 71، ص 94؛ گفتار معصومین (ع)، ج 1، ص 95)

همین مضمون از امام علی (علیه السلام) نیز وارد شده است:

«قَطِيعَةُ الرَّحِمِ تُورِثُ الْفَقْرَ» (ابنابویه قمی، 1382، ج 2، ص 93؛ مجلسی، 1403، ج 71، ص 91)

بنابراین با قطع رحم و دوری از همدیگر به جای اینکه این اموال در مسیر درستش قرار گیرد و در بین بستگان استفاده شود تا نیرویی جهت شکوفایی فرزندان و نسلهای بعد از آن شود به دست اشرار قرار میگیرد. و این خود نشان از انحراف و کجی مسیر ناصحیح تربیت در بین خویشاوندانی است که به این امر مهم اهتمام نمیورزند؛ چرا که فرزندان از طریق آنها نسبت به هم ارتباط برقرار میکنند. و وقتی این ارتباط از سوی بزرگان فامیل گسسته شود، بخشی از اثرات مثبت از بین خواهد رفت و این رشد و پرورش معنوی به نسلهای بعد انتقال نخواهد یافت. پس توجه داشتن به نقش صله رحم در بنیان خانوادهها از مهمترین اموری است که به آن باید توجه شود.

3-1-2. نیکی در برابر بدیها

یکی از ارزشهای اخلاقی که نقش مهمی در تربیت فرزندان دارد، پاسخ نیکی در برابر بدی است؛ این مسأله از طریق صله رحم امکانپذیر است که امام علی (علیه السلام) به فرزندش توصیه میکند که هنگام قطع ارتباط خویشان، تو پیوند دهنده آن باش:

«أَحْمِلْ نَفْسَكَ مِنْ أَخِيكَ عِنْدَ صَرَمِهِ عَلَى الصَّلَةِ» (نهجالبلاغه، نامه 31)

"(فرزندم!) نسبت به دوستت، این امر را بر خود ضروری بدان که به هنگام قطع رابطه از ناحیه او، تو پیوند برقرار نمایی."

امام (علیه السلام) در این توصیه اش فرزند خود را از مقابله به مثل در برابر خشونت و بی محبتی دوستان، برحذر می دارد، چرا که مقابله به مثل، پایه و اساس دوستی را به خطر می افکند و موجب از دست رفتن دوستان میشود؛ ولی اگر در برابر بی مهری مهر ورزد و در برابر بدیها نیکی کند، چه بسا دوستش به اشتباه خود پی می برد و در مقام جبران برمی آید و پایه های دوستی محکم تر از پیش می شود. در سیره پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و ائمه هدی (علیهم السلام) و علمای بزرگ نیز جستجو نمایم همین معنا را خواهیم دید که آنها جز در موارد استثنایی در برابر بدیهای

دوستان و دشمنان، به مقابله به مثل بر نمی‌خواستند. (مکارمشیرازی، 1386، ج ۹، ص ۶۴۶)

تأیید این معنا را در قرآن کریم نیز داریم:

«وَلَا تَسْتَوِ الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ» (فصلت/34)

"هرگز نیکی و بدی یکسان نیست؛ بدی را با نیکی دفع کن، ناگاه همان کس که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی گرم و صمیمی شدید."

در روایتی به همین مضمون از امام باقر (علیه السلام):

«سه چیز است که برای مسلمانان غیر از عزت نمی‌آورد: گذشت از کسی که به او ظلم کرده، بخشش به کسی که او را محروم کرده، ارتباط با کسی که قطع ارتباط کرده است.» (مجلسی، 1403، ج 71، ص 403)

از امام علی (علیه السلام) نیز در این خصوص روایتی نقل است:

«وَإِذَا أَسِيءَ إِلَيْكُمْ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا كَمَا تُحِبُّونَ أَنْ يُعْفَى عَنْكُمْ» (ابن‌شعبه حرانی، 1404، ص 151)

"اگر به شما بدی شد، ببخشید و گذشت نمایید. همانگونه که دوست دارید شما را ببخشند."

بنابراین زمانیکه این امر از سوی نزدیکان و بستگان انجام شود، یعنی در برابر بدی که از سوی همدیگر صورت می‌گیرد با نیکی پاسخ داده شود مسلماً فرزند زندگی این را درک خواهد کرد و نسبت به این امر اخلاقی اهتمام می‌ورزد که آن را در زندگیاش پیاده نماید و به فرزندان خود نیز انتقال دهد؛ اما اگر این واکنش رفتاری را در فامیل مشاهده نکند، چیزی جز ضدارزش که آن کینه و کدورت است در ذهن او حک نمی‌شود و دیگر نسبت به نزدیکانش، همچون خواهر و برادر نمیتواند این گذشت را داشته باشد تا اینکه اشتباهاتشان را نادیده بگیرد، پس نزدیکان با تداوم در ایجاد صله رحم، به خوبی میتوانند این رفتار اخلاقی را در بین فرزندان ترویج کنند و این خود باعث تحکیم خانواده‌ها نیز میشود.

4-1-2. همکاری و تعاون

پرورش روح همکاری و تعاون یکی دیگر از امور تربیتی است که با صله رحم قابلیت ترویج در بین فرزندان دارد که امام علی (علیه السلام) در بخشی از نامه 31، بدان اشاره کردند که در آن به زیبایی صله رحم را توصیف مینمایند:

«وَأَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ، فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ، وَأَصْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ، وَ يَدُكَ الَّتِي بِهَا تَصُولُ»

"قبیله و خویشاوندانت را گرامی دار، زیرا آنها پر و بال تو‌اند که به وسیله آنها پرواز می‌کنی و اصل و ریشه تو‌اند که به آنها باز می‌گردد و دست و نیروی تو که با آن (به دشمن) حمله می‌کنی."

امام (علیه السلام) در این عبارت، خویشاوندان را به سه چیز تشبیه کردند که هر کدام ناظر به مطلب خاصی است؛ تشبیه اول اشاره به پیشرفت و ترقی در سایه کمک‌های آنها است و تشبیه دوم اشاره به عدم احساس تنهایی در برابر مشکلات و تشبیه سوم اشاره به مبارزه با دشمنان با کمک عشیره و خویشاوندان است. در واقع همانگونه که اجتماع بزرگ انسان‌ها در سایه کمک‌های متقابل به پیشرفت‌های بی‌نظیر نایل می‌گردد اجتماع کوچک عشیره و خویشاوندان در دل این اجتماع بزرگ نیز با تعاون بیشتر و همکاری نزدیک‌تر به موفقیت‌های فوق‌العاده‌ای نایل می‌گردد. حتی اقوام جاهلی نیز به این حقیقت پی برده بودند لذا پیوند با قبیله و جلب حمایت آنها در غلبه بر مشکلات در همه اعصار با قوت تمام دنبال می‌شد. البته با این تفاوت که اقوام جاهلی در حمایت از قبیله و حمایت قبیله از آنان، حق و باطل و ظلم و عدالت را به رسمیت نمی‌شناختند و بدون قید و شرط، از یکدیگر کمک می‌خواستند و مورد حمایت قرار می‌گرفتند؛ ولی اسلام این حمایت متقابل را محدود به مسیرهای حق کرد و طرفداری از باطل را حتی آنجا که پای پدر و مادر و برادر در میان باشد مجاز نشمرده است. (مکارمشیرازی، 1386، ج ۹، ص ۷۰۱) قرآن کریم درباره تعاون و همکاری می‌فرماید:

«تعاونوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَ لَا تَعَاوُنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ» (مائده/2)
 "در نیکوکاری و پرهیزگاری یکدیگر را یاری کنید و در گناه و تجاوز به یکدیگر یاری نرسانید."

حدیثی نیز از امام علی (علیه السلام) وارد شد:
 «طَلَبُ التَّعَاوُنِ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ دِيَانَةٌ وَ أَمَانَةٌ» (لینوواسطی، 1377، حدیث 5563)

"در خواست همکاری برای برپا کردن حق، نشانه دیانت و امانتداری است." زمانیکه به گفته امام به خویشاوندان احترام بگذاری، دست و نیروی توانمند تو خواهند شد که با همکاری آنها میتوانی برای برپایی حق بر علیه دشمن استفاده نمایی. پس برای ایجاد حق نیازمند به چنین نیرویی خواهیم بود. از طرفی خویشاوندان تأثیر به سزایی در انتقال روح تعاون و همکاری در بین فرزندان دارند؛ نه تنها همکاری در بُعد مادی را گسترش میدهند، بلکه بُعد معنوی آن را نیز از طریق برپایی صله ارحام محقق می‌سازند. بنابراین روحیه همکاری و تعاون بر فرزندان در سایه صله رحم ایجاد میشود؛ چرا که آنها با فرا گرفتن آن متوجه خواهند شد که هرگز در مواقع سخت تنها نیستند و در کنار هم بودن باعث پیشرفت آنها خواهد شد و به آسانی میتوانند بر هر مشکلی فایق آیند.

5-1-2. حمایت و پشتیبانی کننده

رفتارهای حمایت گرایانه انسانها نسبت به نزدیکان از همان دوران کودکی از طریق الگوسازی از طریق والدین شکل می‌گیرد؛ چون نحوه رفتار والدین را نسبت

به بزرگترها مشاهده میکنند و یاد میگیرند که چگونه با اطرافیان برخورد داشته باشند.

امام (علیه السلام) در خطبه 23، این رفتار را به خوبی ترسیم میفرماید:

«ای مردم! انسان، هر چند ثروتمند باشد، از اقوام و بستگان خود، بنیاز نیست که از وی، با دست و زبان دفاع کنند. آنها در واقع، بزرگترین گروهی هستند که از او پشتیبانی میکنند و پریشانی و مشکلات را از میان مبرند و به هنگام بروز حوادث سخت، نسبت به او، از همه، مهربانترند و نام نیکی که خداوند (در سایه نیکوکاری و محبت) به انسان عطا میکند، از ثروتی که به هر حال، برای دیگران به ارث میگذارد بهتر است. (که این، ثروتی است معنوی و ماندگار، و آن جیفهای مادی و فزّار)»

امام علی (علیه السلام) در این خطبه به بزرگترین ثروت انسان اشاره میکند که آن وجود اقوام و بستگانی است که هر قدر بشر از ثروت مادی بهره‌مند باشد، بنیاز از آنها نخواهد شد؛ چرا که خانواده بزرگترین حامی و پشتیبان در برابر مشکلات هستند که در مواقع مختلف با دست و زبان از آنها حمایت میکنند.

در واقع در زندگی، فراز و نشیبهای وجود دارد و حوادث تلخ و ناگوار و گاه طوفانهای سخت، که هیچ انسانی، به تنهایی، توانایی ایستادگی در برابر آن را ندارد. عقل و درایت ایجاب میکند که انسان، در حال سلامت و آرامش، به فکر آن روزها باشد. حال، چه کسی بهتر از بستگان و خویشاوندان انسان است که از او، در چنین حالاتی، حمایت کنند؟ ولی آیا بدون نیکی به آنها و حمایت مالی و معنوی و ابراز مراتب محبت و دوستی نسبت به آنان، میتواند حمایتشان را برای چنین روزهایی جلب کند؟ به یقین، نه. پس چه بهتر که هر انسانی، با بذل بخشی از امکانات مادی خود، پیوندهای محبت و دوستی با خویشاوندان خویش را محکم سازد تا در برابر حوادث و طوفانهای سخت تنها نماند. (مکارمشیرازی، 1386، ج 2، ص 58-59)

اگر این امر از سوی خانوادهها عملی شود، در حقیقت، فرزندان نیز، این را خواهند آموخت که برای ادامه زندگیشان در این دنیا به حمایت افرادی نیازمند هستند. علاوه بر این، در پیشبرد سطح ارتقای جامعهشان نیز فرد تأثیرگذاری خواهند شد؛ چرا که فرا میگیرند در زمان تمکّن مالی نیز با کمک به خویشاوندان تنگدست و رسیدگی به آنها، میتوانند مقداری از مشکلات جامعه را حل کنند، در واقع با انجام این کار، با محرومیتزدایی مبارزه خواهند کرد. بنابراین این روند تربیتی، هم جنبه فردی و هم جنبه اجتماعی فرد را تأمین و پشتیبانی خواهد کرد.

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

«با ارحام خود رفت و آمد کنید و لو با خوردن مقداری آب باشد و بهترین صلهٔ رحم آن است که ناراحتها را از آنها دفع کنی.» (طبرسی، 1374، ص 156)

جلب حمایت از خویشاوندان و ایجاد زمینه، جهت بهره‌گیری از سرمایه‌های وجودی آنها از نتایجی است که در پرورش ویژگیهای فطری مرتبط با صلهٔ رحم بروز میکند. زمینه سازی این امر از طریق علم و آگاهی به وظایف و مسؤولیتهای خویش در قبال دیگران، بذل توجه به تعهد به ادای این حقوق در حد امکان به عنوان یک تکلیف دینی، اعتقاد به سودمندی معنوی و ارزشی تعاملات خویشاوندی در کنار انبوه تعاملات اجتماعی، برخورداری از انگیزه‌های لازم جهت احیاء و تقویت پیوندهای خویشاوندی و تلاش هدمند در اجابت انتظارات صورت میگیرد. (صفورائیبیژی، 1388، ص 159) همهٔ اینها از زیر ساختهای عملی در عینیت ساختن صلهٔ رحم است که در سایهٔ رفتاری متناسب از سوی خانواده بر فرزند تجلی پیدا خواهد کرد.

کودکی که تعامل مادر خود را با بستگانش مشاهده میکند در بازیهای خود آن را تمرین کرده و در خزانهٔ رفتاری خود ذخیره میکند تا در آینده آنها را به کار گیرد. بنابراین اگر بجهای روابط سالم را مشاهده کرده باشد رفتارهای بزرگسالی او با دیگر افراد نیز متأثر از آن خواهد شد؛ چرا که معیارهای اخلاقی از طریق تعامل با الگوها رشد میکند. (غباریناب، 1386، ص 90)

پس اگر شخصی در کودکی صلهٔ رحم را، از پدر و مادر و دیگر اقوام خود کسب نکند، در بزرگسالی این مهارت یعنی توانایی برقراری ارتباط با دیگران را نخواهد داشت.

امام (علیه‌السلام) در ادامهٔ این خطبه به نکتهٔ مهمی اشاره میکند و به افرادی که از سوی بستگانشان مورد بیمهری قرار میگیرند دلداری میدهد که نگران نباشند؛ چرا که خداوند راه دیگری به رویشان میگشاید تا مورد حمایت قرار گیرند. و میفرماید: «کسی که نزدیکانش او را رها سازند آنها که دورند برای (حمایت از او و یارباش) آماده میشوند.» (نهجالبلاغه، خطبه 23)

این از حکمت و رحمت الهی است که انسانها به وسیلهٔ بستگان و دوستان نزدیک حمایت شوند، ولی اگر آنها به وظیفهٔ خود عمل نکردند و به صلهٔ رحم و مسؤولیتهای دوستی پشتپا زدند این مسؤولیت را بر عهدهٔ دیگران مگذارد تا بندهاش در میان توفان حوادث تنها نماند. مثلاً طائفةٔ قریش که از خویشان پیغمبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) بودند نه تنها حمایتش نکردند بلکه به دشمنی او برخاستند؛ اما خداوند دورافتاده‌ترین قبائل یعنی اوس و خزرج را به حمایت او برانگیخت که از جان و دل او را حمایت کردند و آئین او را پیش بردند و جالب اینکه اوس و خزرج با هم عداوت و دشمنی دیرینه‌ای داشتند ولی در حمایت از پیغمبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) با هم

وسلم) متحد و متفق بودند و امثال این موضوع در طول تاریخ بسیار دیده شده است. (مکارمشیرازی، 1386، ج 12، ص 107)

بنابراین با این کلام امام، مشخص میشود که حمایت و پشتیبانی از سوی خویشاوندان برای افراد در روند زندگیشان تأثیرگذار خواهد بود. و فرزندان در طول مسیر زندگی به این حمایت مالی و عاطفی نیازمنداند.

6-1-2. توجه به بستگان نیازمند

یکی از سرمایه‌های جاودانه معنوی و مادی که از طریق صلۀ رحم کسب میشود انفاق در راه خدا و بذل و بخشش و توجه به بستگان نیازمند است.

در واقع، کمک به بستگان نیازمند از یک سو، باعث به دست آوردن اعوان و انصاری که در طول زندگی و در حوادث تلخ و دردناک، به یاری او مشتابند و از سوی دیگر، یارانی که بعد از مرگ، آمرزش و شادی روح او را از خدا طلب میکنند؛ چه افتخاری از این بالاتر که انسان، بتواند با متاع زودگذر دنیا، هر دو سرمایه را به

دست آورد. (مکارمشیرازی، 1386، ج 2، ص 60)

امام علی (علیه السلام) اهمیت توجه داشتن به بستگان را سفارش نمودند:

«آگاه باشید! هیچ يك از شما، نباید از بستگان نیازمند خود، رویگردان شود و از آنان، چیزی را دریغ دارد، که نگه داشتنش مایۀ فزونی نیست و از بین رفتنش، کمبودی برای او نمآورد. آنکس که دست دهنده خویش را از بستگانش باز دارد، تنها يك دست را از آنها باز داشته، و در مقابل، آنان، دستهای بسیاری را از کمک کردن به او، باز مدارند. و آنکس که نسبت به بستگانش، متواضع و نرمخو و پرمحبت باشد، دوستی آنان را، برای خود، همیشگی خواهد ساخت.» (نهجالبلاغه، خطبه 23)

در این کلام امام (علیه السلام) چندین نکته نهفته است که توجه به بستگان چه آثار و برکاتی به همراه دارد و بر عکس رویگردانی از آنها چه عواقبی برای آنها به وجود خواهد آورد.

این تعبیر، امام اشاره به جنبۀ معنوی این کار دارد که محروم ساختن بستگان از امکاناتی که در اختیار دارد، برکت را از مال و زندگی انسان بر مچیند و مایۀ فزونی مال و ثروت او نمیشود و برعکس، کمک کردن به آنان، برکات الهی را به دنبال دارد و نقیصۀ ظاهری، به زودی، به لطف پروردگار، جبران میشود. (مکارم- شیرازی، 1386، ج 2، ص 64)

امام علی (علیه السلام) در کلامی دیگر فرمود:

«الْبَرَكَةُ فِي مَالٍ مِنْ آتَى الزَّكَاةَ وَ وَاسَى الْمُؤْمِنِينَ وَ وَصَلَ الْأَقْرَبِينَ» (مجلسی، 1403، ج 74، ص 413)

"برکت، در مال کسی است که زکات بدهد و با مؤمنان، مواسات کند و نسبت به نزدیکان، صلۀ رحم به جا آورد."

در بیان حضرت اگر توجه شود به این اشاره دارد که اگر انسان، از کمک کردن به بستگانش، چشم پوشی کند، زبان بزرگی به او میرسد درست است که یک دست کمک از سوی خودش را از او دریغ داشته، اما در مقابل مانع کمک و یاری دستهای دیگر به سمت خود خواهد شد؛ چرا که این رفتار در بین بستگان از جهت اخلاقی مناسب نخواهد بود و این امر باعث میشود تا رفتار دیگران نسبت به او تغییر کند و در زمان حساس و مهم که نیاز به یاری دیگر بستگان دارد، یاری دهندهای به سویش نشتابند. اگر انسان به عواقب این کار فکر کند حاضر نمیشود چنین سود بزرگی را از خود، به خاطر از دست دادن یک منفعت کوچک، دور کند.

7-1-2. دوستی پایدار

یکی دیگر از نکاتی که در کلام حضرت در خطبه 23 میابیم ایجاد دوستی همیشگی در بین اقوام و بستگان است. آن هم به شرطی که نسبت به آنها با تواضع و محبت رفتار کنیم:

«وَمَنْ تِلْن حَاشِيَتُهُ يَسْتَدِم مِّن قَوْمِهِ الْمَوَدَّةَ»

"هر کس که با اطرافیان خود به مدارا رفتار کند همواره دوستی و مودت آنان را نصیب خود ساخته است."

بسیار دیدهایم که از میان يك فامیل یا قبیله، فرد یا افرادی، متمکّن میشوند و به خاطر تکبر و بخل، از همه بستگان خود فاصله میگیرند و دوستان دیروزشان، مبدّل به دشمنان امروز میشوند، در حالیکه اگر به شکرانه نعمتها، فروتنی و سخاوت را در برنامه خود قرار میدادند، نه تنها از محبتشان کاسته نمیشد، بلکه فزونی میافت. (مکارمشیرازی، 1386، ج2، ص65)

اگر چه در آیات و روایات، مسأله صلّه رحم و برقرار ساختن رابطه صحیح با خویشاوندان به عنوان يك وظیفه الهی و انسانی، مطرح شده که باید با انگیزههای الهی، به سراغ آن رفت، ولی بشك، انجام این وظیفه الهی و انسانی، برکات فراوانی از نظر ظاهر نیز در بردارد که در فرازهای اخیر این خطبه، با تعبیرات بسیار پرمعنا و زیبایی، به آن اشاره شده است.

اگر در این زمینه توجه داشته باشیم از آثار و برکات صلّه رحم ایجاد خلق و خوی نیکو است که امام صادق (علیه السلام) میفرماید:

«صلّه الأرحام تُحسنُ الخلق» (مجلسی، 1403، ج71، ص114)

"رسیدگی به خویشان، اخلاق را نیکو میکند."

در تعبیر امام (علیه السلام) نیز آمده است که دوام و پایداری دوستی در بین خویشانان به واسطه رفتار نیکو و تواضع ایجاد خواهد شد. بنابراین فرزندان با وجود صلّه رحم میتوانند دوستی پایدار برای خود به وجود آورند، که این امر در آینده نه چندان دور، بال و نیروی آنها در جهت رسیدن به اهدافشان خواهد شد.

از دیدگاه بسیاری از صاحب نظران، روش الگویی مؤثرترین و مهمترین روش تربیت است. چنانکه گفته اند: «عملیترین و پیروزمندانه ترین وسیله تربیت، تربیت کردن با يك نمونه عملی و سرمشق زنده است... سرمشق و الگو به مردم عرضه می شود تا مردم، همانند صفاتش را در خود تحقق بخشند و به رنگ آن نمونه واقعی درآیند، هرکس به اندازه ظرفیت و استعدادش از آن شعله فروزان پرتوی بگیرد و تا آنجا که توانایی دارد، برای رسیدن به قله کمال از آن بالا رود. (قطب، بیتا، ص 302-303؛ عباسی مقدم، 1371، ص 98)

این الگو نه تنها زندگی معنوی بلکه زندگی مادی را تحت تأثیر قرار میدهد. به همین جهت اسلام، الگو دادن را بزرگترین وسیله تربیت می داند. کودک ناچار است، در خانواده خود سرمشقی داشته باشد تا از هنگام طفولیت از مبادی اسلام و ارزش های آن سیراب گردد. (همان و عباسی مقدم، ص 99)

بنابراین فرزندان در خانواده با الگوپذیری از پدر و مادر میتوانند دوستی پایداری داشته باشند، همانطور که امام علی (علیه السلام) در یکی از سخنان حکیمانه به آن اشاره نموده است که اگر پدران به دوستی خود ادامه دهند روزی برای فرزندانیشان این دوستی تبدیل به خویشاوندی میشود:

«مَوَدَّةُ الْأَبَاءِ قَرَابَةُ بَيْنَ الْأَبْنَاءِ، وَالْقَرَابَةُ إِلَى الْمَوَدَّةِ أَخَوْجٌ مِنَ الْمَوَدَّةِ إِلَى الْقَرَابَةِ» (نهج البلاغه، حکمت 308)

"دوستی در میان پدران به منزله خویشاوندی در میان فرزندان است و خویشاوندی، به دوستی نیازمندتر است تا دوستی به خویشاوندی (خویشاوندان زمانی خویشاوند محسوب میشوند که دوست باشند)."

امام (علیه السلام) در این گفتار حکیمانه به دو نکته مهم که با یکدیگر ارتباط دارند اشاره فرمود، نخست میگوید: «دوستی در میان پدران به منزله خویشاوندی در میان فرزندان است» اشاره به اینکه پدران، دوستی با دوستان خود را برای فرزندان به ارث میگذارند و فرزندانیشان به قدری به هم نزدیک میشوند که گویی با هم برادرند و بسیار دیده شده است که پدران یکدیگر را عمو خطاب میکنند. این سخن در جوامعی صادق است که فرزندان تنها اموال پدران را به ارث نمبرند، بلکه عواطف آنها را نیز به ارث مبرند. (مکارمشیرازی، 1386، ج 14، ص 521)

در جمله دوم به این نکته اشاره میفرماید که: «خویشاوندی، به دوستی نیازمندتر است تا دوستی به خویشاوندی»؛ یعنی خویشاوندان هنگامی ارزش دارند که دارای محبت باشند و هرچه پیوند خویشاوندی نزدیکتر باشد، مودت و دوستی بیشتری لازم دارد. در حالی که دوستی و محبت نیازی به خویشاوندی ندارد؛ ممکن است افراد سالها با هم دوست باشند و هیچ رابطه خویشاوندی بین آنها نباشد. در نتیجه، برتری دوستی و محبت بر خویشاوندی ثابت میشود. مدانیم اسلام آیین محبت و

مودت است و قرآن، پیوسته خدا را به رحمانیت و رحیمیت مستاید، تا آنجا که محبت به عنوان میراث گرانبهایی از پدران به فرزندان میرسد. (همان، ص 522)
بعضی روایات مودّت و دوستی طولانی را به منزله قرابت می‌شمارند، امام رضا علیه السلام مفرماید:

«مَوَدَّةٌ عِشْرِينَ سَنَةً قَرَابَةٌ» (مجلسی، 1403، ج 71، ص 175؛ ابن‌بابویه، 1378، ج 2، ص 131)

"دوستی بیست سال، به مانند خویشاوندی است."

همچنین روایتی از رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) بر اهمیت این موضوع وارد شده است که حتی قطع رابطه از دوستان پدر، نور ایمان را خاموش میکند:
«ثَلَاثٌ يُطْفِئْنَ نُورَ الْعَبْدِ: مَنْ قَطَعَ أَوْدَاءَ أَبِيهِ، وَعَيَّرَ شَيْبَتَهُ، وَرَفَعَ بَصَرَهُ فِي الْحُجَرَاتِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُؤَدَّنَ لَهُ» (مجلسی، 1403، ج 71، ص 264، ح 1)
"سه چیز است که نور (ایمان) بندگان را خاموش میکند: کسی که با دوستان پدرش قطع رابطه کند و محاسن سفید خود را تغییر دهد و به داخل خانه‌های دیگران بدون اینکه اجازه‌ای به او دهند نگاه کند."

بنابراین با تأمل در بیانات امام (علیه‌السلام) به مهم بودن این مسأله پی خواهیم برد که بزرگترین ارثی که خانواده‌ها میتوانند از طریق الگو بودن برای فرزندان‌شان برجای گذارند، دوستی پایدار در میان آنهاست. روزی این دوستی پایدار تبدیل به قرابت میشود و در سایه این قرابت میتوانند از امکانات مادی و معنوی آن بهره‌مند گردند.

8-1-2. کثرت یاری کننده

یکی از نیازهای بشر در زندگی، نیاز وابستگی به گروه است که صله رحم به خوبی این نقش مهم را ایفا میکند و در رشد و فزونی نفوس، تأثیر دارد. امام علی (علیه‌السلام) به این نقش مهم صله رحم در میان خانواده‌ها و نزدیکان اشاره دارند:
«وَصِلَةُ الرَّحِمِ مَتَمَّةٌ لِلْعَدَدِ» (نهج‌البلاغه، حکمت 252)

"و (خداوند) صله رحم را برای افزایش نفوس مقرر داشت."

هنگامی که افراد يك فامیل صله رحم به جای آورند و مراقب یکدیگر باشند و به همدیگر کمک کنند، تلفات در میان آنها کم خواهد بود، این امر، سبب کثرت فامیل، در نتیجه کثرت مسلمانان خواهد شد و در برابر دشمنان قدرت و قوت بیشتری پیدا میکنند. (مکارمشیرازی، 1386، ج 14، ص 89-90)

در حدیثی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) فرمود:

«صِلَةُ الرَّحِمِ مَتَمَّةٌ لِلْعَدَدِ، مَثْرَأَةٌ لِلْمَالِ، مَحَبَّةٌ لِلْأَهْلِ» (مجلسی، 1403، ج

71، ص 88؛ دشتی، 1392، ص 622)

"صله رحم، باعث فراوانی یاران، فراوانی اموال، رواج محبت و دوستی بین خویشاوندان میگردد."

این نیاز از جمله نیازهایی است که در هر مرحله از رشد در انسان وجود دارد و انسان به نوعی در پی تأمین آن است. وابستگی و ارتباط با گروه، تنها برای تأمین نیازهای مادی نیست، بلکه فرد، خود را به وسیلهٔ گروه می‌شناسد و از این طریق به ویژگیهای اخلاقی و توانمندیهای خود پیمیرد.

افزون بر آن، گروه سبب تحکیم شخصیت فرد میگردد و پذیرفته شدن از طرف گروه، موقعیت اجتماعی فرد و میزان موفقیت او را مشخص می‌سازد. همچنین فرد شیوهٔ برخورد با دیگران، رعایت مصالح دیگران، تحمل افکار مختلف و اعتماد به نفس را در گروه می‌آموزد و در نهایت، موقعیت اجتماعی خویش را استوار می‌سازد. افراد و خویشاوندان در حکم یک گروه منسجم اجتماعیاند که هر فردی در سایهٔ تعلق به آن میتواند به تأمین این نیاز بپردازد. بسیاری از بحرانهای اخلاقی و شخصیتی که در نسل جوان صورت گرفته است، و به صورت اعتیاد، فرار از خانه، خودکشی و... پدیدار میشود، نتیجهٔ طرد شدن از خانواده و دوستان بوده است. یکی از راهکارهای پیشگیری از این معضل، تقویت احساس تعلق به گروه و رواج مهرورزی میان خانواده و خویشاوندان است. (معجزات صله رحم در زندگی، از سایت namnak.com)

از امام علی (علیه‌السلام) در این باره روایاتی وارد شده است که چقدر صله رحم در فزونی افراد نقش اساسی ایفا میکند:

«صَلَةُ الرَّحْمِ مَنْمَاهُ لِلْعَدَدِ وَ مَثْرَاهُ لِلنَّعْمِ» (آمدی، 1410، ص 420)

"صلهٔ رحم سبب افزونی افراد (خانواده و قبیله) و فزونی نعمتها شود."

همچنین فرمودند:

«صَلَةُ الرَّحْمِ تُنْمِي الْعَدَدَ وَ تُوجِبُ السُّودَّ» (همان، ص 423)

"صلهٔ رحم شمارهٔ افراد (خانواده و قبیله) را زیاد نموده و موجب سیادت و آقایی شود."

در واقع این کلام حکیمانهٔ امام (علیه‌السلام) دلالت بر این دارد که هرگاه انسان صلهٔ رحم به جای آورد، ارحام او اطراف وی را بگیرند و قوت و قدرت آن شخص که صلهٔ رحم به جای آورده فزونی میابد و این باعث بزرگی و سیادتاش میشود. اما اگر برعکس، کسی خویبهای خود را از بستگانش قطع کند، در هنگام نیاز و احتیاج شدید، یآوری نخواهد داشت، پس او با این کار، خود را، از یاوران بسیاری محروم می‌سازد.

یکی از سرمایه‌های فطری و ذخایر طبیعی که در باطن هر انسان براساس مشیت حکیمانهٔ الهی به ودیعه نهاده شده، «غریزهٔ حبِّ ذات» است. هرانسانی قبل از هر چیز و هرکس به خود علاقه دارد. حبِّ ذات یکی از اساسی‌ترین پایه‌های تربیت کودک است، که می‌توان به وسیلهٔ آن سجایای اخلاقی را در وجود کودک پرورش

داد. اگر غریزه حبّ ذات در طبع کودک به خوبی درک و رهبری شود و مورد استفاده قرار گیرد، منشأ سعادت او خواهد شد. (عباسیمقدم، 1371، ص ۹۰)

بنابراین یکی از روشهای ایجاد حب ذات (تکریم شخصیت) در بین فرزندان از سوی خانوادهها، از طریق صلّه رحم ایجاد میشود. وقتی به آنها آموخته شود که برای دوست داشتن خود نباید دست به اقدامی زنند که ضرری برای آنها به دنبال داشته باشد به این فریضه مهم الهی توجه نشان داده و تلاش در تحکیم این روابط میکنند تا بتوانند از طریق آن، یاوران زیادی برای خود پیدا کنند تا در مواقع حساس زندگی دست آنها را بگیرند، مسلماً با این آموختهها خود را از این نیرو محروم نخواهند کرد.

9-1-2. تقدّم انفاق بر خویشاوندان

صلّه رحمی که خویشاوندان نسبت به یکدیگر انجام میدهند تأثیرات به سزایی در تربیت فرزندان میگذارد؛ چرا که یکی از نقشهای آن در این مسیر نحوه تعلیم و آموزش بر تقدّم انفاق بر خویشاوندان نیازمند است.

تربیت به معنی پرورش، به يك معنی شامل تعلیم نیز می‌گردد، چون تربیت یا پرورش به معنی شکوفا کردن تمام استعدادها و نهفته در وجود آدمی و قرار دادن آنها در مسیر رشد و کمال است. از طرفی قابلیت کسب دانش در هر مقوله و زمینه یکی از بارزترین و مهمترین استعدادهای و قوای انسانی است که از بدو تولد همراه اوست و از همان هنگام، رشد و تکامل خود را آغاز می‌کند و از قوه به فعلیت می‌پیوندد. (عباسیمقدم، 1371، ص ۹۷)

بنابراین بارزترین روش انتقال این دانش و آموزش از طریق صلّه ارحام صورت می‌گیرد که امام علی (علیه السلام) به آن در خطبه 142 نهجالبلاغه اشاره نموده است:

«فمن آتاه الله مالا قليلاً يَصِلُ به القرابة، وليحسن منه الصّيافة»

"هرکس خداوند به او مال و ثروتی بخشیده، باید به وسیله آن صلّه رحم کند و از میهمانان به خوبی پذیرایی نماید."

امام (علیه السلام) در این بخش از خطبه به یکی از موارد مهم انفاق و بخشش اشاره میکند که نخستین آنها خویشاوندان نیازمند است و بدون شك آنها بر دیگران مقدمند. (مکارمشیرازی، 1386، ج 5، ص 577)

همانگونه که امام صادق (علیه السلام) فرمود:

«سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ قَالَ عَلَى ذِي الرَّجْمِ الْكَاشِحِ» (کلینی، 1407، ج 4، ص 10؛ مجلسی، 1403، ج 71، ص 103)

"از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) سؤال شد کدام صدقه افضل است؟ فرمود: صدقه به ارحام و بستگانی که با تو مخالفت دارند."

همچنین در کلام خداوند به این ارزش اخلاقی اشاره شده است که بعد از نیکی به پدر و مادر، نیکی خویشاوندان بر دیگران مقدمتر است:

«وَعِبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا» (نساء/36)

"و خدا را بپرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید، و به پدر و مادر نیکی کنید و همچنین به خویشاوندان و یتیمان و مسکینان، و همسایه نزدیک، و همسایه دور، و دوست و همنشین و واماندگان در سفر و بردگانی که مالک آنها هستید، زیرا خداوند کسی را که متکبر و فخر فروش است (و از ادای حقوق دیگران سرباز میزند) دوست ندارد."

آیه فوق یک سلسله از حقوق اسلامی را اعم از حق خدا و حقوق بندگان و آداب معاشرت با مردم را بیان داشته است، و روی هم رفته، ده دستور را بیان داشته که در میان آن رسیدگی به خویشاوندان است. که در اینجا دستور به نیکی کردن نسبت به همه خویشاوندان میدهد. این موضوع از مسائلی است که در قرآن تأکید فراوان شده است، گاهی به عنوان "صلة رحم"، و گاهی به عنوان "احسان و نیکی" به آنها، در واقع اسلام میخواهد بدین وسیله، علاوه بر پیوند وسیعی که در میان تمام افراد بشر به وجود آورده، پیوندهای محکمتری در میان واحدهای کوچکتر و متشکلات، به نام "فامیل" و "خانواده" به وجود آورد تا در برابر مشکلات و حوادث یکدیگر را یاری دهند و از حقوق هم دفاع کنند. (مکارمشیرازی، 1374 ش، ج 3، ص 379)

علاوه بر این آیه خداوند در چندین آیه به تقدّم انفاق بر خویشاوندان اشاره کرده است: (بقره/177؛ اسراء/ 26؛ روم/38)

بنابراین رسیدگی به فامیل و نیازمندان از فامیل، از مصادیق بارز صلة رحم است و به همین دلیل، در صدقه و پرداخت مقداری از خمس، اولویت با فقراء و نیازمندان فامیل است.

حتی در این زمینه از امام زمان (عج) پرسیدند: شخصی نیت میکند که مقداری از مال خود را کنار بگذارد و به یکی از برادران ایمانی خود بدهد، اما پس از آن متوجه میشود در بین بستگان و فامیلهایش کسی هست که نیازمند است. آیا میتواند آن مال را، به فامیل محتاجش بدهد؟ حضرت (عج) در جواب فرمودند:

«يُصْرَفُ إِلَىٰ أَدْنَاهُمَا وَأَقْرَبُهُمَا مِنْ مَذْهَبِهِ، فَإِنْ ذَهَبَ إِلَىٰ قَوْلِ الْعَالَمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَا يَقْبَلُ اللَّهُ الصَّدَقَةَ وَ ذُو رَحِمٍ مُّحْتَاجٍ.» فَلْيُقَسِّمْ بَيْنَ الْقَرَابَةِ وَ بَيْنَ الَّذِي تَوَى حَتَّىٰ يَكُونَ قَدْ أَخَذَ بِالْقَضَلِ كُلِّهِ» (مجلسی، 1403، ج 53، ص 168-169؛ دشتی، 1386، ص 381)

"آن مال را به هر کدام از آن برادران ایمانی و فامیل که از نظر مذهب به او نزدیکتر باشند، میدهد «یعنی شیعه اولویت دارد» و اگر خواست به روایتی

که از امام رضا (علیه السلام) رسیده است که فرمود: «در حالیکه فامیل و رَجَم انسان محتاج باشد، خداوند صدقه به دیگر فقیران را قبول نمکند» عمل کند، میتواند آن مال را بین آن برادر مؤمن و فامیل فقیرش تقسیم کند، تا به ثواب هر دو عمل برسد."

همچنین در حدیثی دیگری وارد شده است:
«تَعَلَّمُوا مِنْ أُنْسَائِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ، فَإِنَّ صَلَّةَ الرَّجِمِ مُحَبَّةٌ فِي الْأَهْلِ، مِثْرَاهُ فِي الْمَالِ، مَنَسَأُهُ فِي الْأَثَرِ» (نوری، 1408، ج 15، ص 276)
"شیوههای انجام صله رَجَم را از خویشاوندان نسل خود بیاموزید و به همانگونه صله رَجَم انجام دهید؛ زیرا صله رَجَم محبت اعضای خانواده را نسبت به یکدیگر افزایش داده، باعث فراوانی مال و ثروت میشود و اشتباهات انسان را به فراموشی میسپارد."

انسان باید پیوند عاطفی خود را با خویشان نسبی (ارحام) استمرار بخشد و هیچگاه ارتباط و علاقه خود را با آنها قطع نکند و چون خویشاوندان، از جهت نیازهای انسانی و عاطفی متفاوتند در برابر هر نیاز، پاسخ متناسب میدهند بنابراین، صله رحم به معنای مهربانی و رسیدگی نسبت به خویشان و نزدیکان است که از حقوق بیشتری نسبت به دیگران برخوردارند. به همین جهت، در فقه، به ارحام و خویشان نسبی توجه زیادی مبذول داشته است و در مواردی که انسان حقوق مالی به عهده دارد اگر میان بستگان وی افراد نیازمند وجود داشته باشند باید آنها را بر دیگران مقدم بدارد و از آنجا که این گونه امور از مسائل فطری و سنن اجتماعی است اسلام روی آن تأکید دارد تا آنجا که قرآن کمک به بستگان را جزء حقوق مالی ثروتمندان محسوب میدارد. (مهدویکنی، 1384، ص 540-541)
پس خانوادهها میتوانند این امر فطری و سنت اجتماعی را به فرزندان خود از راه عمل آموزش دهند تا اینکه اقوام نزدیک را بر دیگران در انفاق مقدم دارند؛ چرا که با این کار محبت عمیقتر و آرامش روحی پایدارتر و همچنین پیوند مستحکمتری در بین آنها به وجود خواهد آمد، و همه اینها در زیر سایه این دستور الهی انجام خواهد پذیرفت.

3. نتیجه

انسان موجودی اجتماعی است که برای زندگی در این دنیا و رسیدن به کمال، نیازمند به برقراری ارتباط صحیح با دیگران دارد. اگر این رابطه مربوط به افرادی باشد که فرد بیشترین تعامل و دلبستگی و تأثیرپذیری را از آنها داشته باشد، اهمیت زیادی در نحوه و روند تربیت و پرورش او خواهد داشت. در متون اسلامی عمیقترین این روابط از طریق صله رحم ایجاد خواهد شد که نقش به سزایی در تربیت بر عهده دارد. از جمله نقشهای مهم صله رحم، ایجاد جسمی سالم در جهت رسیدن به رشد تعالی و روحی در بشر است. در کنار این امر، بهترین راه دستیابی

به اموال زیاد را نیز میآموزد تا بتوان حلالترین روزی را کسب کرد. و همچنین نسبت به هم باگذشت باشند و در مقابل هر بدی که از سوی نزدیکان به آنها میرسد با خوبی پاسخ گویند و این خود نمونه بارز تربیت اخلاقی است که از این راه میتوان به فرزندان انتقال نمود. از طرفی انسانها در طول زندگی به حمایت نزدیکترین افرادشان نیازمند هستند تا بتوانند در مقابل سختیهای زندگی مقاومت کنند و از طریق آن روحیه امید را در خود به وجود آورند. زمانیکه پیوند خویشاوندی در آنها محکم گردد، دوستی پایدار و کثرت نیرو و یار را به ارمغان خواهد آورد و بشر در سایه تمامی این آثار مثبت، صله رحم میتواند به آسانی مسیر کمال و قرب الهی را طی کند و به سر منزل مقصود برسد.

4. فهرست منابع و مآخذ

1. ابنبابویه قمی، محمد بن علی، (1378ق)، عیون أخبار الرضا علیه السلام، مصحح: لاجوردی، مهدی، چ1، تهران: نشر جهان.
2. ابنبابویه قمی، محمد بن علی، (1382)، الخصال، مترجم: جعفری، یعقوب، چ1، قم: نسیم کوثر.
3. ابنشعبه حرانی، حسن بن علی، (1404ق)، تحف العقول، مصحح: غفاری، علی اکبر، چ1، قم: جامعه مدرسین.
4. ابنفهد حلی، احمد بن محمد، (1381)، عدة الداعي، مترجم: نائیجی، محمدحسین، چ1، تهران: نشر کیا.
5. آمدی، عبدالواحدبنمحمد، (1410)، غررالحکم و درالکلم، مصحح: رجایی، مهدی، چ1، قم: دارالکتاب الإسلامی.
6. دشتی، محمد، (1392)، فرهنگ سخنان پیامبراکرم(ص)، چ2، قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین (علیهالسلام).
7. دشتی، محمد، (1386)، فرهنگ سخنان امام زمان(عج)، چ2، قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین (علیه السلام).
8. صفورائی، محمد مهدی، (1388)، صله رحم و کارآمدی خانواده، فصلنامه راه تربیت، ش9.
9. طبرسی، علی بن حسن، (1374)، مشکاة الأنوار، مترجم: عطاردی قوچانی، عزیز الله، چ1، تهران: عطارد.
10. عباسیمقدم، مصطفی، (1371)، نقش اسوه ها در تبلیغ و تربیت، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
11. غباریناب، باقر، فقیهی، علی نقی، قاسمیپور، یداله، (1386)، آثار صله رحم از دیدگاه اسلام و روانشناسی و کاربردهای تربیتی آن، فصلنامه تربیت اسلامی، سال3، ش5.
12. قطب، محمد، (بیتا)، روش تربیتی اسلام، مترجم: محمد مهدی جعفری، تهران: پیام.
13. کلینی، محمدبنیعقوب، (1407ق)، الکافی، مصحح: غفاری علناکبر و آخوندی، محمد، چ4، تهران: دارالکتب الإسلامیة.
14. کلینی، محمد بن یعقوب، (1375ش)، الکافی، مترجم: کمرهای، محمدباقر، چ3، قم: اسوه.
15. لثیواسطی، علی بن ابینزال، (1377)، عیونالحکم و المواعظ، چ1، تهران: مؤسسه فرهنگی دارالحديث.
16. مجلسی، محمدباقر، (1403ق)، بحارالأنوار، چ2، بیروت: داراحیاء التراثالعربی.
17. محفوظی، عباس، (1388)، اخلاق اسلامی، قم: مشهور.
18. مکارمشیرازی، ناصر، (1385)، اخلاقاسلامی در نهجالبلاغه (خطبه متقین)، چ1، قم: نسل جوان.
19. مکارمشیرازی، ناصر، (1386)، پیام امام امیرالمؤمنین علیهالسلام، چ1، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

20. مکارمشیرازی، ناصر، (1374ش)، تفسیر نمونه، چ32، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
21. مکارمشیرازی، ناصر، (1387ش)، گفتار معصومین(ع)، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب(ع)، چ1.
22. مهدویکنی، محمدرضا، (1384)، نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی، چ7، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
23. نوری، حسین، (1408ق)، مستدرک الوسائل، مصحح: مؤسسة آلالبیت علیهم-السلام، چ1، قم: مؤسسة آلالبیت علیهمالسلام.